

Sodobna poljska poezija: odziv na resničnost in ekopoetika

Lidija Rezoničnik, Jakub Sajkowski

Prispevek uvodoma prinaša pregled dogajanja v najnovejši poljski poeziji, ki jo zaznamujeta družbeno-politična angažiranost in ekopoetika. Nato se osredotoči na analizo skupno treh pesmi Wisławe Szymborske, Anne Adamowicz in Jakuba Sajkowskega.¹ Pesmi povezuje motiv psa, ki v interakciji s človekom, civilizacijo in napredkom sproža vprašanja o odnosu človeka do živali in drugih bitij ter problematizira antropocentrizem. V okviru medbesedilnosti in ekokritike prispevek ponudi nekaj izhodišč za obravnavo pesmi.

O angažiranosti in empatiji – tendence v najmlajši poljski poeziji²

Dogajanje v najnovejši poljski poeziji je težko kratko in zgoščeno povzeti. Zdi se, da je krajina poljske poezije raznolika in razdrobljena. Pravzaprav je težko reči, da obstaja eno pesniško središče, bolj prevladuje vtis, da je najnovejša poljska poezija sestavljena iz razpršenih elementov, ki soobstajajo, vendar niti ne vstopajo v dialog. Vsak poskus kratkega povzetka je torej obsojen na skrajni subjektivizem. Ob upoštevanju tega dejstva bodo v nadaljevanju orisani tokovi, ki zaznamujejo najsodobnejšo poljsko poezijo.

Kaj pomembnega se je torej zgodilo v poljski poeziji? Je nastopil prelom? Ali so nemirni časi prinesli nemirne pesmi? Na prelomu 20. in 21. stoletja se je to, kar je bilo v poeziji opredeljeno kot novo in sveže, največkrat nanašalo na preobrat, ki je nastopil na prelomu v devetdeseta leta. Generacije pesnikov, ki so pisali v obdobju avtoritarnega sistema, politično angažiranih pesnikov, pesnikov moralistov, pesnikov, ki so pisali jasno in predstavljali določen etos, so nasledili pesniki generacije *brulion*.³ Ti so preizkušali besede in njihove

1 Vse tri obravnavane pesmi so v poljščini in v slovenskem prevodu objavljene v antologiji *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*, ki je prosto dostopna na naslovih: <<https://doi.org/10.4312/9789612971236>> in <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.

2 Avtor poglavja je Jakub Sajkowski, besedilo je iz poljščine prevedla Lidija Rezoničnik. Avtorica sledečih poglavij je Lidija Rezoničnik.

3 Generacija avtorjev, zbranih ob krakovski neodvisni reviji *Brulion*. V ilegalni založniški ponudbi je *Brulion* izstopal po anarhističnem naboju, pa tudi po malodušju, zaradi česar je bil po mnenju številnih podzemnih aktivistov razvrednoten. Vendar pa so prav na straneh te revije, katere glavni urednik je bil Robert Tekieli, na prelomu osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja potekali

meje, uporabljali ironijo, oporekali politični angažiranosti pesmi, se norčevali iz pesmi, ki so bile napisane »za določeno stvar«. Vodilnega predstavnika te generacije, pesnika Marcina Świetlickega,⁴ danes mlajša generacija pesnikov označuje kot »klasič« (izjava mlade pesnice Dominike Kaszube⁵ iz Gdynie na literarnem večeru 26. 3. 2022; Domagalski 2022: splet). V mlajši poeziji je pogosto opazna utrujenost od ironije, zdi se, da čedalje več mladih pesnikov meni, da je ironija cenena pretveza, cenjen postopek, beg od tega, da bi povedali kaj pomembnega. Zdi se, da gre za eskapizem, ki ne ustreza današnjim nemirnim časom.

Za generacijo *bruliona* je besedna zveza »politična pesem« ali »angažirana pesem« lahko zvenela kot žalitev, saj je spominjala na »pesmi v čast oblasti«, partiji ali prvemu sekretarju. Danes je »angažiranost« pesmi, ne nujno v ozkem političnem smislu, temveč razumljena kot pisanje pesmi, ki »deluje tako, da spreminja odnos bralcev, jih dela bolj občutljive, povečuje njihovo zavest« – kot piše Paweł Kaczmarski (2021) – nekaj samoumevnega (kajti kakšen je smisel poezije, ki se na takšen ali drugačen način ne ukvarja s svetom, resničnostjo ali jezikom), mladopesniški krogi, nezaznamovani s spominom in asociacijami generacije petdesetih ali šestdesetih let, pa družbeni potencial pesmi uporabljajo za odziv na aktualne dogodke. Zdi se, da mlajši pesniki in pesnice pogosto opominjajo, da se poezija kot literarna oblika lahko hitreje odziva na turbulence v svetu in politiki. Po tej logiki sta angažiranost pesmi in njen neposredni odziv na turbulentno dogajanje v svetu preprosto posledica uporabe potenciala njene jedrnate, sintetične oblike, ki omogoča sklicevanje na empatijo in čustva, medtem ko se zdi odpoved tej obliki – pretiran odmik k ironiji in posmehu – izmikajoča in eskapistična. Leta 2019 je tako nastala »pesniška enodnevnic«, priložnostna miniantologija *Pesniki in pesnice za Rojavo* (Adamowicz idr. 2019), ki so jo uredili Anna Adamowicz,⁶ Patrycja Sikora⁷ in

pomembni in ostri spori glede oblike prihajajoče svobode. Odprtost *Bruliona* za različne svetovne nazore je bila odločilna za to, da je časopis postal privlačen diskusijski forum v času prehoda iz komunizma v svobodo. Številke tega četrtnika so, ne vedno redno, izhajale med letoma 1986 in 1999 (Kowalczyk 2016: splet).

4 Marcin Świetlicki (1961) – pesnik, prozaik (predvsem avtor kriminalnih romanov), pevec skupin Świetliki in Czarne Ciasteczka. Kot pesnik je Świetlicki debitiral v lublinski reviji *Akcent*. Še preden je izšla njegova prva knjiga, je veljal za pomembnega predstavnika tako imenovane generacije *bruliona* (Kozioł 2011: splet).

5 Dominika Kaszuba (1993) – pesnica, avtorica zbirk *Domy pasywne* in *Małpki, małpki do domu*.

6 Anna Adamowicz (1993) – pesnica, avtorica zbirk *Wątpia*, *Animalia* in *Nebula*, prejemnica nagrade Wisława Szymborske za leto 2019.

7 Patrycja Sikora (1989) – pesnica, avtorica zbirke *Instrukcja dla ludzi nie stąd*, za katero je leta 2021 prejela nagrado Paszport Polityki.

Jakub Pszoniak⁸ ter je nastala po izdaji kurdskega ljudstva ob umiku ameriških vojaških enot iz Rojave pod vodstvom administracije Donalda Trumpa. Po tako imenovani mavrični noči 7. 8. 2020, to je po protestih skupnosti LGBT, ki jih je policija brutalno zatrla, pa je v znak solidarnosti s skupnostjo LGBT nastala antologija s povednim naslovom *Kako dolgo bomo morali* (retorično vprašanje iz pesmi Kamila Galusa (2020: splet), ki nanj odgovarja z besedami: »kako dolgo bomo / morali // tako dolgo bomo / morali // v naselju / v starem mestu // v krogu«).

Ali to pomeni, da je poezija vedno nekaj »dolžna« in da naj bi vedno obravnavala težke teme, ki so posledica dramatičnih pretresov v svetu? Ni nujno, pomembno pa je, da odmik od teh tem ni eskapizem, temveč dih, v skladu z vodilno mislijo Tadeusza Różewicza,⁹ da bi poezija morala biti »boj za dih«. Takšen »dih« – ki se obenem ne izogiba stvarjem, ki se dogajajo svetu tukaj in zdaj – lahko zagotovi ekopoetika. Ekopoetika zelo jasno obravnava problematiko podnebnih sprememb in hkrati pogosto daje ta dih. Poljsko šolo ekopoetike je oblikovala pesnica in pisateljica Julia Fiedorczyk¹⁰ in jo opredeljuje kot »prakso (ne samo pisateljsko in bralsko) odgovorne gradnje hiše, ki temelji na zavestnem, pozornem sobivanju v svetu« (Fiedorczyk, Beltrán 2015: 83). Za eno najpomembnejših ustvarjalk, povezanih z ekopoetiko, pa velja Małgorzata Lebda.¹¹ Daria Lekowska v eseju (*Eko*)poetika *Małgorzate Lebde* piše: »Subjekt te poezije, pozoren in osveščen, bralcu poskuša približati svojo zgodbo, ki je hkrati pripoved o njegovem odnosu do živali in rastlin, ki se nehote in spontano pojavijo v njegovi neposredni bližini« (Lekowska 2018: 186). Živali Małgorzate Lebde se v poeziji pojavljajo z enakimi pravicami, postanejo subjekti ter enakovredno vstopajo v liturgijo in obrede rojstva ali odhajanja. Tako razumljena ekopoetika se z odmikom od antropocentrizma v poeziji (ki ga uresničujejo tudi druge avtorice, na primer Anna Adamowicz,

8 Jakub Pszoniak (1983) – pesnik, avtor zbirke *Chyba na pewno* (2019), za katero je prejel nagrado Silesius v kategoriji pesniški debi.

9 Tadeusz Różewicz (1921–2014) – pesnik, dramatik, prozaist in scenarist, pripadnik generacije *kolumbov*, katerih mladost in literarno ustvarjalnost je zaznamovala druga svetovna vojna. Avtorjevo poznejšo poezijo in dramatiko zaznamujejo postmodernistični elementi.

10 Julia Fiedorczyk (1975) – pesnica, romanopiska, prevajalka in esejistka, doktorica s področja humanistike; ustanoviteljica šole ekopoetike na Inštitutu za reportažo na Univerzi v Varšavi. Avtorica več pesniških zbirk, npr. zbirke *Psalmy* (2018), za katero je prejela nagrado Wisławe Szymborske.

11 Małgorzata Lebda (1985) – pesnica, pisateljica, literarna teoretičarka, esejistka, fotografinja, doktorica s področja humanistike. Njena dela so prevedena v več jezikov, med drugim v češčino in ukrajiniščino. Je avtorica med drugim zbirke *Granica lasu in Śny uckermärkerów*, za slednjo je prejela nagrado mesta Gdynie in nagrado Orfej.

Urszula Honek,¹² Joanna Lewandowska,¹³ Julia Fiedorczyk, Urszula Zajączkowska¹⁴ in Ilona Witkowska¹⁵) odmika tudi od globalnih vprašanj, ekonomskih, političnih ali zgodovinskih pretresov, s katerimi se med drugim ukvarjajo Konrad Góra,¹⁶ Szczepan Kopyt,¹⁷ Jakub Pszoniak ali Tomasz Bąk.¹⁸ Je dih v smislu, da bralčevo pozornost usmerja v majhne, krhke, prezrte svetove, hkrati pa je – podobno kot politična, »angažirana« ali celo »neposredna« pesem – gesta, ki izhaja iz empatije.

Morda bi kdo zastavil vprašanje – glede na omejen vpliv poezije na Poljskem – ali je vredno delati takšne poteze, saj zbirke poezije navadno niso prodajne uspešnice, izhajajo v majhnih nakladah, pesniških srečanj pa se udeležuje le nekaj, največ dvajset, trideset ljudi. Na tem mestu se moramo vrniti k Juliji Fiedorczyk in njenemu esaju *Meduza*, ki ne govori o poeziji, temveč o posameznikovem individualnem delovanju proti prihajajočim podnebnim spremembam in opustošenju planeta in v katerem navaja priliko jezuita Anthonyja de Mella (Fiedorczyk 2019: 20):

Prijatelja sta se sprehajala ob obali. Pogovarjala sta se o pomembnih rečeh. Obala je bila polna meduz, ki jih je naplavila voda. Eden izmed sogovornikov se je med razpravo nenehno sklanjal in metal meduze nazaj v morje. Nazadnje ga je njegov prijatelj razdraženo vprašal: »Poslušaj, kaj počneš? Ali misliš, da lahko rešiš vse te meduze?« Nakar mu je drugi odgovoril: »Vprašaj te, ki sem jim pomagal.«

Zdi se, da je to najboljši odgovor na vprašanje, »ali je smiselno, da pesem reagira«, je vredno, da pesem poskuša nagovoriti empatijo, čeprav je njena vplivajnska moč majhna. Če lahko poezija da »dih« vsaj enemu bralcu, če

12 Urszula Honek (1987) – pesnica in pisateljica, avtorica zbirke: *Sporysz, Pod wezwaniem in Zimowanie*.

13 Joanna Lewandowska (1976) – pesnica, za debitantsko pesniško zbirko *Trach* (2019) je bila nominirana za nagrado Silesius.

14 Urszula Zajączkowska (1978) – pesnica, esejistka in vizualna umetnica. Izdala je dela *Atomy* (2014), *Minimum* (2017), *Patyki, badyle* (2019), *Piach* (2020).

15 Ilona Witkowska (1987) – pesnica, avtorica zbirke *Splendida realta* (nagrada Silesius za pesniški debi, 2013), *Lucyfer zwycięża* in *Gdzie są moje dzieci*.

16 Konrad Góra (1978) – pesnik, aktivist, urednik in založnik, za debitantsko pesniško zbirko *Requiem dla Saddama Huseina i inne wiersze dla ubogich duchem* je prejel vrocavsko nagrado WARTO v kategoriji književnost, za zbirko *Kalendarz majów* pa je prejel nagrado Silesius v kategoriji knjiga leta (2020). Je ustanovitelj neodvisne založbe Papierwdole.

17 Szczepan Kopyt (1983) – pesnik, urednik in glasbenik; avtor več pesniških zbirk, med drugim *Zabić*, za katero je prejel poznanjsko literarno nagrado – štipendijo Stanisława Barańczaka (2018). Je soavtor pesniško-glasbenega projekta *Kopyt/Kowalski*.

18 Tomasz Bąk (1991) – pesnik in glasbeni kritik, prejemnik nagrade Silesius za pesniški debi za zbirko *Kanada*, 2011; poznanjske literarne nagrade 2019 za zbirko *Utylizacja. Pięta miast*; nagrade Gdynia 2020 za zbirko *Bailout*.

lahko pove pomembno zgodbo vsaj peščici ljudi, če za empatično ravnanje navdahne vsaj eno osebo – potem je vredno.

Od Nobelove nagrajenke do predstavnikov mlajše poljske poezije: Szymborska, Adamowicz, Sajakowski

Prispevek v nadaljevanju obravnava pesmi dveh avtoric in enega avtorja: predstavnice starejše generacije Wisławe Szymborske, ki je ustvarjala celo drugo polovico 20. stoletja in nato še v prvem desetletju 21. stoletja, ter predstavnikov mlajše generacije, ki sta poezijo začela objavljati po letu 2000.

Wisława Szymborska (1923–2012), prejemnica Nobelove nagrade za književnost za leto 1996, je svojo prvo pesniško zbirko izdala leta 1952. Zadnje, trinajste zbirke z naslovom *Zadosti* (2012) ji ni uspelo dokončati, zato je izšla posmrtno, v knjigi, razdeljeni na dva dela: prvega sestavljajo dokončne pesmi (med njimi tudi v prispevku obravnavana pesem *Verige*), drugi del pa vsebuje faksimile nedokončanih pesmi in opise pesničinih rokopisov. Za poezijo Szymborske je značilna navidezna preprostost, čudenje in nenehno iskanje odgovorov, kar je pesnica v govoru ob prejemu Nobelove nagrade opredelila kot bistveno lastnost pesniškega ustvarjanja: »Tudi pesnik si mora, če je zares pesnik, neprestano ponavljati 'ne vem'. Z vsakim delom si skuša odgovoriti na to, toda brž ko postavi piko, že podvomi, že se začinja zavedati, da je to začasen in absolutno nezadosten odgovor« (Szymborska 2014: 210). Osrednje teme – življenje in smrt, človekova eksistenca v svetu in njegovo sobivanje z drugimi živimi bitji in stvarmi, naravni pojavi, zgodovina, umetnost in ljubezen – ki jih obravnava v obliki kratkih filozofskoesejističnih refleksij ali pesniških zgodb, so prepletene s humorjem in ironijo, besednimi igrami in duhovitimi poantami. Ob tem je lirski subjekt skorajda neopazen in večkrat poskuša privzeti neantropocentrično perspektivo, na primer s perspektive mačke predstavi praznino, ki nastane ob smrti ljubljenega človeka (*Mačka v praznem stanovanju*, pesniška zbirka *Konec in začetek*, 1993), ali skozi oči nemške ovčarke prikaže lik Hitlerja in njegov propad (*Monolog psa, vpletene-ga v zgodovino*, zbirka *Dvopičje*, 2006).

Za poezijo Anne Adamowicz (1993), ki je doslej izdala tri pesniške zbirke (*Wątpia*, 2016, *Animalia*, 2019, *Nebula*, 2020; ljubezensko poezijo o odnosu med dvema ženskama pa izdaja pod psevdonimom Laura Osińska), so značilni refleksija sodobnosti (okoljska problematika, družbeno-politična dogajanja), odmik od antropocentrizma (pri čemer se avtorica zaveda, da popoln odmik od antropocentrizma ni mogoč, saj je tudi dajanje glasu živalim in opisovanje

njihovih čustev antropocentrično; prim. pogovor D. Mateusza z Anno Adamowicz, splet, 2019) in iskanje posthumanistične vizije sveta. Človek je v veselju le eno izmed številnih bitij, ki jih je ustvarila narava, in ker je bil skozi zgodovino do drugih živih bitij in narave krut, je čas, da se umakne, kot sporočata verza iz pesniške zbirke *Animalia*: »živali vse na jambor hop / človek vsak marš tja pod pod« (Adamowicz 2019: splet). Kritičnost do človeške vrste, ki uničuje planet, zlorablja druga bitja, si želi kolonizirati veselje in se ob vsem tem duši v svojem lastnem potrošništvu, je ključni motiv že omenjene zbirke *Animalia* (2019), v kateri je objavljena pesem *Elon Musk se pogovarja z Lajko*.

Zbirka *Ilha Formosa* (2021) je četrta pesniška zbirka Jakuba Sajkowskega (1985) (pred tem je pesnik izdal zbirke *Ślizgawki*, 2010, *Google Translator*, 2015, *Zestaw do kaligrafii*, 2018). Avtor v svoji poeziji izhaja iz vsakdanjega življenja, želi pisati nezapleteno, jasno. Snov pesmi je vezana na njegove življenjske izkušnje, v zadnjih dveh zbirkah so te zaznamovane z avtorjevim bivanjem in poučevanjem angleškega jezika na Kitajskem. V naslovu najnovejše zbirke *Ilha Formosa* je uporabljeno poimenovanje Tajvana, ki so ga otoku nadelo portugalski pomorščaki v 16. stoletju, izraz pomeni »čudoviti otok« in je še danes v uporabi predvsem v turistično-promocijske namene. Zbirka je dopolnjena z ilustracijami živali (avtorica ilustracij je Urszula Rapačka), ki v koloniziranem svetu iščejo svoj prostor. Motivno raznolike pesmi, pogosto bodisi navdahnjene z azijskim prostorom bodisi vezane na poljske realije (na primer pesem *Izstrelek*), povezujejo refleksija nad sodobnostjo, problematika odnosa med močnejšim in šibkejšim (tako v medčloveških odnosih kot v odnosu človeka do drugih bitij) in nezmožnost komunikacije. Gre za pesniške minireportaže, pogosto izseke konkretnih pogovorov, dogodkov, ki v pesniški pripovedi dobijo univerzalno sporočilo.

Medbesedilnost

Vsako besedilo, literarno ali neliterarno, vsebuje določeno mero tako imenovane obče medbesedilnosti – navezav in povezav z drugimi besedili, izjavami ali zunajliterarnimi področji, kot so umetnost, (pop)kultura, družbeno-politično dogajanje, zgodovinska dejstva, mitologija. Tako imenovana posebna medbesedilnost pa je zlasti domena umetniških del, pri katerih so navezave na obstoječe izjave poudarjene, pomenotvorne in bolj ali manj neposredno izražene. Tako obče kot posebne medbesedilne navezave lahko sprejemnik prepozna ali pa ne, kar je odvisno od njegove razgledanosti in kulturnozgodovinske oddaljenosti,

hkrati pa tudi od neposrednosti oziroma posrednosti navezav in morebitnih razlag medbesedilnih elementov, ki jih besedila lahko vsebujejo v obliki opomb, v spremnih besedah oziroma jih bralcu predstavijo literarne kritike, analize, pogovori z avtorji ali poznavalci posameznega dela (prim. Juvan 2000).

V pesniškem opusu Wisławe Szymborske so medbesedilne navezave pogoste. Avtorica se z neposrednimi ali posrednimi omembami, opisi, citati in aluzijami pogosto sklicuje na slikarska dela oziroma slikarje in njihove umetniške opuse,¹⁹ poljske oziroma svetovne literarne ustvarjalce in njihova dela,²⁰ znane osebnosti ali osebe iz njenega zasebnega življenja,²¹ zgodovinske ali aktualne dogodke;²² posnema sloge pisanja (na primer navezovanje na poljsko baročno poezijo), pesmi stilizira kot različne besedilne vrste (mali oglas, življenjepis, intervju) in preoblikuje poljske frazeologeme (stalne fraze, rekla ali pregovori, ki so govorcju poljskega jezika znani, so v pesmih prirajeni, s čimer jim je dodana nova pomenotvorna komponenta).²³ Celoten avtoričin opus, ki je v slovenskem prevodu predstavljen v zbirki *Radost pisanja* (prev. Jana Unuk), tako v medbesedilnem smislu predstavlja svojevrsten kompendij splošne razgledanosti. Na manj očitne oziroma pri slovenskem bralstvu manj prepoznavne medbesedilne navezave je prevajalka opozorila v opombah na koncu zbirke.

19 Na primer pesem *Brueglovi opici* (pesniška zbirka *Klicanje jetija*, 1957) je pesniški opis slike *Priklenjeni opici* Pietra Bruegla st. (1562), pesem *Rubensove ženske* (zbirka *Sol*, 1962) navezuje na umetniška dela Petra Paula Rubensa (1577–1640), pesem *Vermeer* (zbirka *Tukaj*, 2009) pa na delo *Mlekarica* Johannesa Vermeera (ok. 1660). Tovrstna medbesedilnost, ko se literatura navdihuje pri drugi umetnosti, v tem primeru slikarski, in jo posnema bodisi z likovnimi vložki (na primer likovna poezija) ali z besednim opisom, ki skuša doseči podoben učinek kot slika ali pa slikarsko delo opisuje, je poimenovana tudi intermedialnost. V poljski terminologiji se je za pesniški opis slike ustalil termin ekfraz.

20 Na primer pesem *Muzikant Janko* (zbirka *Črna popevka*, posthumno izdana 2014) navezuje na literarni lik v istoimenski noveli Henryka Sienkiewicza (1846–1916), predstavnika poljskega realizma, pesem *Pesniški večer* (zbirka *Sol*, 1962) v verzu »si obsojen na težke norwide« namiguje na težko življenje in zahtevno poezijo pesnika poljske pozne romantike Cypriana Kamila Norwida (1821–1883), v pesmi *Obglavljenje* (zbirka *Do solz te nasmeji*, 1967) se pojavi citat iz Shakespearovega *Hamleta*, ista pesem vsebuje tudi zgodovinsko navezavo oziroma omembo škotske kraljice Marie Stuart in angleške kraljice Elizabete Tudor, pesem *Thomas Mann* (zbirka *Do solz te nasmeji*, 1967) neposredno navezuje na nemškega pisatelja in Nobelovega nagrajenca (1875–1955), v pesmi *Nebiranje* (zbirka *Tukaj*, 2009) se pojavi navezava na poljskega realističnega pisatelja Bolesława Prusa (1847–1912) in njegov roman *Lutka*, v pesmi *V diližansi* (zbirka *Tukaj*, 2009) se pojavi poljski romantični pesnik Juliusz Słowacki (1809–1849).

21 Na primer pesem *Ella v nebesih* (zbirka *Tukaj*, 2009) se navezuje na ameriško jazz pevko Ello Fitzgerald (1917–1996), pesnično najljubšo pevko.

22 Na primer pesem *Minuta tišine za Ludwiko Wawrzyńsko* (zbirka *Klicanje jetija*, 1957) izpoveduje zgodbo učiteljice, ki je leta 1955 iz goreče hiše reševala otroke, pri čemer je utrpela tako hude opekline, da je nekaj dni zatem umrla, pesem *Fotografija z 11. septembra* (zbirka *Trenutek*, 2002) je navezava na teroristične napade 11. septembra 2001 v ZDA.

23 V avtoričini pesmi *Verige*, ki jo bo prispevek obravnaval v nadaljevanju, izrazite medbesedilnosti ni.

Naloga za dijakinje in dijake (primer medbesedilnosti/intermedialnosti oziroma tako imenovane ekfrazе): V učbeniku *Branja 3* ali na spletu poiščite sliko Utagawe Hiroshigeja *Nenadna ploha nad mostom Šin-Ohaši in Ata-kejem* – natančno si jo oglejte, jo opišite in pokomentirajte. Nato v zbirki *Radost pisanja* (2019, prev. Jana Unuk) ali učbeniku *Branja 3* (izdaje pred letom 2010) poiščite pesem Wisławe Szymborske *Ljudje na mostu* (zbirka *Ljudje na mostu*, 1986). Ob počasnem branju pesmi natančno opazujte sliko. Kakšen je pesniški opis in komentar slike japonskega umetnika? Ali po branju drugače gledate na sliko? Je umetniku pri upodobitvi mosta uspelo ustaviti čas? Kaj lirski subjekt v zadnjih dveh kriticah kritično izpostavlja, kako razumete to ironijo?

Naloga za dijakinje in dijake (primer stilizacije besedilnih vrst): V knjigi *Radost pisanja* (zbirka *Klicanje jetija*, 1957) poiščite pesem *Mali oglasi*. Analizirajte jo z vidika besedilnih vrst. Katere značilnosti oglasnih besedil ima? Kakšen je učinek posnemanja oglasnega besedila v liriki? Kreativno preoblikujte izbrano kitico v oglas, ki bi ga obesili na oglasni pano ali nalepili po mestu.

Anna Adamowicz v pesmi *Elon Musk se pogovarja z Lajko* izpostavlja v sodobni družbi relativno prepoznavne medbesedilne navezave, ki se nanašajo zlasti na človekovo željo po obvladovanju vesolja in napredku, ki se s trenutne perspektive zdi znanstvenofantastičen: izdelava plovil za turistične polete v vesolje in vzpostavitev redne povezave med Zemljo in Marsom, ki naj bi ga v prihodnosti poselili ljudje. Povezave v dialoški pesmi so izpostavljene v naslovni omembi Elona Muska (1971) – podjetnika, (so)ustanovitelja več spletnih in tehnoloških podjetij (PayPal, Tesla), enega najvplivnejših in najbogatejših ljudi na svetu, ustanovitelja zasebnega podjetja SpaceX, ki proizvaja vesoljska plovila za turistične polete – in njegove sogovornice, psičke Lajke – prvega živega bitja, ki so ga leta 1957 v sovjetskem satelitu Sputnik 2 izstrelili v vesolje in je obkrožilo Zemljo. S tem navezuje tudi na boj ZDA in Sovjetske zveze za prevlado v vesolju.

Naloga za dijakinje in dijake: Na spletu poiščite pesem *Hallo Spaceboy* angleškega pevca Davida Bowieja in jo poslušajte. Kakšna je po vašem mnenju funkcija glasbenega ozadja v pesmi?²⁴ Razdelite se v dve skupini. V

24 Pojasnilo Anne Adamowicz (elektronska korespondenca): Leta 2018 je podjetje SpaceX v vesolje izstrelilo raketo, ki je na krovu nosila Muskov električni avtomobil Tesla Roadster. V avtomobilu je sedela lutka z imenom Starman, ob izstrelitvi so avtomobilski zvočniki predvajali pesem *Space Oddity* Davida Bowieja. Avtorica se v svoji pesmi navezuje na ta dogodek, vendar je izbrala pesem *Hello Spaceboy* istega pevca, saj je želela, da je glasbeno ozadje mračnejše in vzbuja nemir.

prvi skupini naj bodo tisti, ki jih zanimata tehnologija in napredek, v drugi pa tisti, ki se raje posvečajo naravoslovnim temam, okoljski problematiki in etičnemu vidiku napredka. Na spletu poiščite podrobnejše informacije o Elonu Musku (prva skupina) in psički Lajki (druga skupina; najdete tudi prevod za sklepni verz: *пошёл вон*) ter informacije predstavite sošolkam in sošolcem. Nato pripravite razpravo *pro et contra*: zakaj je treba vlagati v razvoj vesoljske tehnologije in dostopnosti vesolja za človeka (zagovarja prva skupina) oziroma zakaj je napredek, ki je osredinjen na človeka ter za namene testiranja vključuje živali in naravo, etično problematičen (druga skupina). Ali cilji napredka opravičujejo sredstva?

Pesniška minireportaža *Izstrelek* Jakuba Sajkowskega uvodoma definira »dogajalni« čas in prostor. Lirski subjekt se na dan neodvisnosti, državni praznik, ki ga Poljaki praznujejo 11. novembra v spomin na ponovno pridobitev samostojnosti leta 1918, po tem ko je bila Poljska 123 let (od leta 1795) razdeljena med Avstrijo, Rusijo in Prusijo ter kot samostojna država ni obstajala, s psom sprehaja po poznanjski Citadeli, ki stoji na mestu nekdanje trdnjave iz prve polovice 19. stoletja in je največji park v mestu Poznanj. Na območju Citadele so poleg zelenih površin in zidov utrdbe še muzeji (na primer Vojaški muzej in Muzej orožja), pokopališča, spominske plošče in umetniške skulpture, pa tudi otroška igrišča, kavarne in restavracije. Na sprehodu se pes ne zanima za okolico, temveč »preprosto grebe in prenavlja obličje zemlje, te zemlje«, kar je aluzija na nagovor²⁵ papeža Janeza Pavla II. oziroma Karola Wojtyły, pomembne osebnosti v poljskem kulturnozgodovinskem spominu. Lokalne in zgodovinske medbesedilne navezave v nadaljevanju pesmi preidejo v splošnejše, povezane s sodobnim življenjem, njegovo prodajno naravnostjo in s tem povezano nujnostjo promocije, katere del postane tudi pesem, ki je sama »marketing SEO«. Cilj marketinga SEO oziroma optimizacije spletnih strani (*Search Engine Optimization*) je izboljšanje uvrstitve določene spletne strani v brskalnikih, kar zagotavlja večje število klikov na ponujeno spletno stran, večjo prepoznavnost oziroma potencialno boljši prodajni uspeh. Med strategijami tovrstnega marketinga je namerno ponavljanje določenih ključnih besed, kar pesem *Izstrelek* posnema oziroma parodira s ponavljanjem besedne zveze »pes neodvisnosti«.

25 »Pošlji svojega Duha in prenovi obličje zemlje. Te zemlje!«

Človek in pes, pes in človek: ekokritiški pogled

Človekovo dojemanje sveta in mišljenje o njem je zaznamovano s strukturami in zgodbami, ki jih posameznik privzame iz svojega okolja in kulture. Medtem ko ekolingvistika analizira (neliterarni ali literarni) jezik v luči načinov opisa sveta in stvarnosti ter mesta, ki ga ima v njem živa in neživa narava, se s preučevanjem literarnega diskurza v tej luči ukvarja ekokritika. Obravnava bodisi literarna besedila, v katerih je v središču narava oziroma okolje, žanre, ki so izrazito vezani nanjo (na primer idila), bodisi teoretska vprašanja o simbolnih konstruktih narave, človeka in živali v literarnih besedilih, ubeseditve odnosa med njimi, pri čemer izhaja iz zavedanja, da je književnost v osnovi antropocentrična. Izraz ekopoetika pa se je ustalil za poimenovanje strategij literarnega ustvarjanja, ki v središču postavlja ekološko tematiko, išče možnosti preseganja antropocentričnega pogleda (ekocentrizem) ter temelji na premisleku o človeku kot delčku vesolja in o njegovem sobivanju z drugimi vrstami ter živo in neživo naravo (prim. Čeh Steger 2012; Fiedorczuk 2016; Stibbe 2017).

Glavni motiv v obravnavanih pesmih Wisławe Szymborske, Anne Adamowicz in Jakuba Sajkowskega je motiv psa in odnos človeka do njega. Ob tem pesmi problematizirajo človekovo dojemanje te živalske vrste (ki je hkrati tudi glas drugih živalskih vrst in narave), človekov vzvišeni ali izkoriščevalski odnos in pomanjkanje empatije.

Kratka pesem Wisławe Szymborske *Verige* naslika izčiščen prizor z zabrisanim lirskim subjektom, ki si ga lahko zamislimo tudi kot filmski kader. Pes na verigi ne doseže skledice z vodo, človek pa se brezbrizno sprehodi mimo, nevedoč, da je tudi sam na, sicer nevidni, verigi. Pesem v svojem minimalizmu odpira številne teme in vprašanja: glede človekove nadvlade nad drugimi živimi bitji, njegove neprimerne skrbi za živali, pomanjkanja empatije in ignoriranja trpljenja drugih živih bitij ter nezmožnosti enakopravnega sobivanja z njimi. Drugi del pesniške slike odpira eksistencialno vprašanje o človekovi svobodi oziroma nesvobodi.

Pesem *Elon Musk se pogovarja z Lajko* je zasnovana kot dialog med Muskom, ki je simbol sodobne želje po zavojevanju vesolja, podžiganja družbene domišljije, brezobzirnosti in doseganja ciljev prek trupel, ter Lajko, simbolom mučenih živali, ki jih človeštvo uporablja za namene raziskovanja vesolja. Medtem ko prvi sogovornik izreče uvodno izjavo (»rad bi umrl na Marsu«), glavnino pesmi zavzema Lajkin monolog, namenjen človeštvu. V njem je izražen gnev nad človeško vrsto in njenim egoizmom, nakazano je trpljenje laboratorijskih in drugih živali, ki služijo znanstvenim namenom. Človek je le ena

izmed vrst na planetu, in čeprav si je s svojo inteligenco pridobil nadvlado nad drugimi živimi bitji, bi se moral zavedati, da je le delček v vesolju, ki lahko v vsakem trenutku izgubi svojo vlogo oziroma izgine (»vi ste kristalčki na koži Zemlje, ki se lahko v vsakem trenutku otrese«).²⁶

Pesem *Izstrelek* ohranja antropocentrično perspektivo. Na praznik, zelo pomemben za Poljsko, se lirski subjekt s psom sprehaja po delih mesta, ki so prepojeni z rezultati preteklega človeškega delovanja, kjer je izpostavljen zlasti militarni vidik (utrdba, muzej orožja, vojaško pokopališče). Ta se pojavlja tudi v opisih pasjega obnašanja (pes se kot izstrelek požene v pozdrav ljudem; se ne klanja pred izstrelki). Mestna sodobnost pa je prepletena s prometom, projekti, novogradnjami in marketinškim vsakdanjikom. Pes se ne ozira na dosežke civilizacije, kulturne norme in pravila urbanega življenja, temveč tudi na praznični dan ohranja svojo primarno živalsko naravo: koplje, se iztreblja, skače, laja. Kontrast med vzvišenostjo civilizacije in živalsko prvinskostjo poudarja aluzija na papežev nagovor (grebe in prenavlja obličje zemlje). V drugem delu pesmi nastopi obrat – lirski subjekt se zave, da ustvarja svoj pogled na pasjo eksistenco, ki je izrazito antropocentričen. S tem »banalizira pasjo eksistenco«, ki je morda veliko več ali pa zelo drugačna, kot jo razume človek.

Naloga za dijakinje in dijake: Ali poznate še kakšen primer literarnega besedila iz slovenske ali svetovne književnosti, v katerem je v središču motiv psa ali kakšne druge živali?²⁷ Je tudi v najdenih primerih (kritično) izpostavljen odnos med človekom in živaljo ali pa ima ta motiv bolj vlogo projekcije čustev lirskega subjekta?

Sklep

Obravnavane pesmi so primeri sodobne oziroma najsodobnejše poljske poezije in jih je mogoče umestiti v tako imenovano ekopoezijo. Ukvarjajo se z razmerji med človekom in živaljo, ob čemer se zavedajo, da je vsak poskus pogleda z živalske perspektive (tako imenovani ekocentrizem) v svojem bistvu še vedno antropocentričen. Kljub temu skušajo kritično, vendar brez moraliziranja prikazati človekovo sobivanje z drugimi živimi bitji. Združuje jih motiv psa, ki je sopostavljen človeku, ter (filozofski) premislek o odnosu človeka do psa oziroma o živali kot avtonomnem in čutečem bitju.

26 Interpretaciji pesmi *Elon Musk se pogovarja z Lajko* in *Izstrelek* sta nastali na podlagi korespondence z avtorjema.

27 Na primer Reiner Maria Rilke: *Panter*, Ivan Cankar: *Iz tujega življenja* (cikel sedmih živalskih črtic), motivi mačk, kač in drugih živali v poeziji Svetlane Makarovič.

Pesmi so pripovedne in zasnovane kot mini zgodba, dialog oziroma reportaža. V tem smislu so zelo primerne bodisi za intermedialni prenos, na primer za likovne upodobitve,²⁸ dramsko ali filmsko realizacijo, uglasbitev, bodisi za literarnovrstni prenos, na primer kot izhodišče za pisanje dramskega dela ali kratke zgodbe.

Viri

- ADAMOWICZ, Anna, 2019: *Animalia*. Stronie Śląskie: Biuro Literackie.
- ADAMOWICZ, Anna, 2019: Pekel je tu. Prev. Katarina Šalamun-Biedrzycka. *Locutio*. Prva slovenska literarna on-line revija 22/108. <<http://www.locutio.si/avtorji.php?ID=1611&clanek=3451>>.
- ADAMOWICZ, Anna, april–junij 2022: pisna korespondenca z avtorico.
- ADAMOWICZ, Anna, PSZONIAK, Jakub, SIKORA, Patrycja, 2019: *Biji Rojava – Antologija Wierszy*. Bytom/Poznań/Wrocław. <https://issuu.com/bijirojava/docs/biji_rojava_antologia_wierszy_2019>.
- KRUPSKA, Ewelina, SIKORA, Patrycja, 2020: *Jak długo będziemy musieli – Antologija wierszy*. Poznań. <<https://www.yumpu.com/xx/document/read/64435117/jak-dlugo-bedziemy-musieli-antologia-wierszy>>.
- SAJKOWSKI, Jakub, 2021: *Ilha Formosa*. Poznań: Wydawnictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu.
- SAJKOWSKI, Jakub, april–junij 2022: Zoom srečanje in pisna korespondenca z avtorjem.
- SUBIOTTO, Namita (ur.), 2022: *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (e-viri). <<https://doi.org/10.4312/9789612971236>> in <<https://doi.org/10.4312/ZOJG2690>>.
- SZYMBORSKA, Wisława, 2014: Pesnik in svet (govor ob podelitvi Nobelove nagrade). Wisława Szymborska: *Ključ*. (Zbirka Nova lirika.) Prev. Jana Unuk. Ljubljana: Mladinska knjiga. 207–211.
- SZYMBORSKA, Wisława, 2019: *Radost pisanja*. Prev. Jana Unuk. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Literatura

- AMBROŽ, Darinka, DEGAN KAPUS, Majda idr., 2010: *Branja 3: berilo in učbenik za 3. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol*. Ljubljana: DZS. 168–169.
- Biuro literackie, 2019: *Conscious rap. Rozmowa Dawida Mateusza z Anną Adamowicz*. <<https://www.biroliterackie.pl/biblioteka/wywiady/conscious-rap/>>.

28 Primeri likovnih upodobitev, ki so jih pripravile dijakinje in dijaki Srednje šole za oblikovanje in fotografijo Ljubljana, so skupaj s pesmimi objavljeni v e-antologiji *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*: <<https://doi.org/10.4312/9789612971236>>.

- ČEH STEGER, Jožica, 2012: Ekologizacija literarne vede in ekokritika. *Slavistična revija* 60/2. 199–212.
- DOMAGALSKI, Michał, 2022: *Dominika Kaszuba – Rozmowa z poetką*. <<https://anchor.fm/gebapelnafrazesow/episodes/Dominika-Kaszuba--rozmowa-z-poetk-e1gaof1>>.
- FIEDORCZUK, Julia, 2016: *Ekopoetyka*. Uniwersytet Warszawski. <<http://ekopoetyka.com/>>.
- FIEDORCZUK, Julia, 2019: Meduza. *Przekrój* 3/3566. 20.
- FIEDORCZUK, Julia, BELTRÁN, Gerardo, 2015: *Ekopoetyka. Ekologiczna obrona poezji*. Warszawa: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego (Warszawa), Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW.
- GALUS, Kamil, 2020: „dla prostych po prostu prosto”. V: *Jak długo będziemy musieli – antologia wierszy*. <<https://www.yumpu.com/xx/document/read/64435117/jak-dlugo-bedziemy-musieli-antologia-wierszy>>.
- JUVAN, Marko, 2000: *Literarni leksikon: intertekstualnost*. (Zvezek 45.) Ljubljana: DZS.
- KACZMARSKI, Paweł, 2021: Nieczułe narracje – o pewnym modelu zaangażowania w poezji. *Mały Format* 1/2021.
- KOWALCZYK, Janusz R., 2016: *30 rocznica powstania Brulionu*. <<https://culture.pl/pl/artykul/30-rocznica-powstania-brulionu>>.
- KOZIOL, Paweł, 2011: *Marcin Świetlicki – życie i twórczość*. <<https://culture.pl/pl/tworca/marcin-swietlicki>>.
- LEKOWSKA, Daria, 2018: (Eko)poetyka Małgorzaty Lebdy. *Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Literacka* 33/53. 185–201.
- STIBBE, Arran, 2017: *The Stories We Live By*. Online course in ecolinguistics. University of Gloucestershire and International Ecolinguistic Association. <<https://www.storiesweliveby.org.uk/>>.
- UNUK, Jana, 2019: »Vsaka pesem se imenuje začudenje ...« (spremná beseda). Wisława Szymborska: *Radost pisanja*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 515–530.